

על המקורות ששימשו את אברהם ברלינר ב"רש"י על התורה" מהדורתו

בשנת תרכ"ז (1866) ראה אור ספרו של הרב פרופ' אברהם ברלינער 'רש"י על התורה'. בשער הספר מציין המחבר את מטרותיו: **א.** לתקן הגרסאות ברש"י ולציין את התוספות לא לו. **ב.** להפיץ אור על ידי פירוש רש"י שבתלמוד... **ג.** להאיר ולהעיר על המקור אשר ממנו שאב רש"י פירושי המקראות. הכל על פי כתבי-יד ודפוסים ישנים ושאר ספרים עתיקים". הספר ראה אור בברלין בדפוס לעווענט תרכ"ז (1867). לספר גם שער בלטינית, כפי שהיה מקובל בתקופתו).²

בשנת תרס"ה (1905) יצאה לאור מהדורא תניינא של הספר בפרנקפורט על נהר מיין בהוצאת 'קויפמאנן, ובהמשך הופיעו דפוסים צילום רבים של מהדורה זו. עד להופעת מהדורת הרב חיים דוב שעוועל של פירוש רש"י על התורה בשנת תש"ל (1970) נחשבה מהדורת ברלינר המהדורה המוסמכת ביותר של פירוש רש"י על התורה (אנו כמעט לא נעסוק כאן במהדורת שעוועל אלא במהדורות ברלינר).

כיאה לחוקר מעמיק ויסודי, ברלינר פירט במהדורה הראשונה את רשימת המקורות על פיהם הוציא את פירושו של רש"י לתורה (עמ' XI-XIII). המעניין הוא, שבמהדורה השנייה הוא ויתר על פירוט זה, וציין את המקורות רק באופן כללי. ואלו דבריו: "והיה מן הראוי שאזכיר בזה את הספרים הנדפסים ואת כתבי היד אשר השתמשתי בהם בעבודתי... ואם באתי לפרוט את כולם... יהיו די למלאות בהם ספר בפני עצמו... היו לפני כתבי יד אשר באיטליה: **רומא:** Vaticana, Angelica, Casanata, Bibl. Vittorio Emanuele, **ספריות אחרות:** פלורנץ, פארמא, מודינא, ריגיו דאמיליא, מאילאנד, וטורין. **באנגליה:** אוקספורד, Bodleiana, British Museum. **בצרפת:**

1 תקצ"ג-תרע"ה (1833-1915), חוקר בתולדות עם ישראל וספרותו. מראשי המדברים ב"חכמת ישראל" בגרמניה במחצית השניה של המאה ה-19. כשפתח הרב עזריאל הילדסהיימר בברלין את בית המדרש לרבנים הוזמן ברלינר לשמש מורה להיסטוריה ולספרות עם ישראל. היה מהלוחמים בתנועת הרפורמה. הוא היה חוקר רחב מבט וסופר פורה בעברית וגרמנית, מחקריו הקיפו תחומים מרובים במדעי היהדות. חיבר ספרים ומאמרים רבים, וכן השתתף בעריכת כמה כתבי עת. היה ממחשדי "חברת מקיצי נרדמים". גולת הכותרת של מחקריו הייתה עבודתו על המהדורה המדעית של פירוש רש"י על התורה.

2 בעמוד נפרד נדפס: "להדר כבוד אדוני מורי וחותני עטרת ראשי... רבי שלמה מיכאל שטרוק נר"ו, אב"ד דק"ק אברזיטצקא, ליום מלאת לו שבעים שנה... ה' יוסף ימים על ימיו ויארץ את שנותיו בטוב ובנעימים".

פאריז, באשכנז: ברלין, מינכען, האמבורג, נירנבערג, פפד"מ, וליפסיא (לייפציג)³. בהמשך דבריו כתב: "רק כ"י אחד [אציין] יען הוא עולה על כולם בשינוי הנוסחאות ובהוספותיו..."⁴. יתר הערותיו של ברלינר ראו במבוא למהדורתו, שמספרה בספריה הלאומית: 22A 4350 ובאולם הקריאה ליהדות ט 534⁵. כאמור, במהדורה הראשונה פירט המחבר את רשימת מקורותיו לספרו המונומנטלי⁶. נבוא עתה לפענח את המקורות לספר כפי שהמחבר צינם בעמודים xi-xiii.

"ואלו הם כה"י על קלף אשר היו לפני:

א. כ"י אחד אשר הגיעני מבית אוצר הספרים אשר באוניפערזיטאט בליידען (Leiden) במדינת האללאנד... זמנו של כה"י הוא בערך ת"ר שנים לפני זמנו, הסופר ר' מנחם בן יעקב...". כתב יד זה נרשם בקטלוג של המכון לתצלומי כתבי יד בספריה הלאומית בירושלים (מתכ"י) ומספרו F41161, הוא כ"י LEIDEN Ms. Or.4718⁷.

ב. כ"י אחר משנת תתקצ"ג אשר שייך לבית אוצר הספרים במינכען... כולל פירוש רש"י על תנ"כ מעורב עם פירושים אחרים אשר הביא המעתיק הוא תלמיד אחד של תלמידי רבי יוסף קרא... וגם הוסיף דברים מדיליה...". במכת"י F2525, F2526⁸.

3 ללא ציון פרטי כתבי היד מיקומם וכד', פרט לכ"י אחד שמצאו בבית האוצר של ספריית מינכען, והוא כולל פרש"י על התנ"ך מעורב עם דברי מפרשים אחרים (המשך הדברים ראו שם במבוא).

4 זהו כ"י מינכן - ספריית מדינת בוואריה 5, HEBR., כ"י זה מחזיק שני כרכים (287,257 עמ') הוא הועתק בשנת ד'תתקצ"ג (1233) בכתיבה אשכנזית. תיאורו המפורט ראו בקטלוג של המכון לתצלומי כ"י סרטים F2525, F2526 כולל צילום אורגינלי של כה"י.

5 ראוי לציין שני מקורות שעניינם כ"י של פירוש רש"י לתורה. 1. "ספר הזכרון" על פירוש רש"י לחומש לרבי אברהם בן שלמה הלוי בקראט, יו"ל על פי השוואה לכ"י על ידי משה פיליפ, פתח תקוה תשמ"ה, מבוא עמ' ז-סח. 2. A. Freiman, Manuscript supercommentaries on Rashi's commentary of the Pentateuch, in: Rashi Anniversary Volume, N.Y. 1941 p. 73-114.

6 במהדורת הרב שעוול (מוסד הרב קוק) נכתב בשער הספר: על-פי דפוס ראשון, כתב-יד אוקספורד ומהדורת ברלינר, ותו לא. הרבה תוספות נוספו במהדורה זו שלא נמצאות במהדורת ברלינר, כגון המפתחות למיניהם.

7 הועתק במאה ה"ג בכתיבה אשכנזית. מחזיק רצג דפים. לספר קולופון: "סליק פירוש דברי הימים, אני מנחם בה"ר יעקב כתבתי זה בפירוש לר' [...]".

8 הוא כ"י מינכן ספריית מדינת בוואריה 5 HEBR הועתק בשנת ד'תתקצ"ג (1233) בכתיבה אשכנזית בשני כרכים (257, 218 דפים). בסופו קולופון של אחד המעתיקים: "אני שלמה ברבי שמואל ממדינת וירצבורק כתבתי אלו פירושים של עשרים וארבעה ספרים לרבי יוסף בן משה בשנת ארבעת אלפים ותשע מאות ותשעים ושלושה". כה"י כולל ציורים בראשי ספרים ועיטורים רבים, בין השאר מפת ארץ כנען (כרך א דף 140 א). תיאור מפורט ראו עפ"י מספר הסרט.

ג-ד. "שני כ"י מבית אוצר הספרים במינכען אשר אחד מהם מחזיק פירוש רש"י עד פרשת מקץ... והשני... מבראשית פרק כ"ה פסוק כ"ח עד דברים פרק ט פסוק כ"ו..." במתכ"י סימנו: F25979.

ה. "כ"י כולל פירוש רש"י ורשב"ם נכתב בק"ק וורמיזא... חסרים ממנו העלים הראשונים עד בראשית יט, ט, וגם פירוש רש"י מסדר מסעי... מכ"י זה נדפס פירוש הרשב"ם בפעם הראשונה בשנת תס"ה (1705)¹⁰.

ו. "כ"י מעקד הספרים של החכם סאראוול ז"ל איש טריאסטי... נכתב בשנת קפ"א ע"י הסופר ר' אליה בר משולם..."¹¹.

ז. "כ"י אחד הנכתב בידי הסופר שמואל אשכנזי מרעגענסבורג בשנת צדק"ה... כולל חומש ותרגום אונקלוס..."¹².

ח. "כ"י אחד הגיע לידי... בית אוצר הספרים פה ברלין מבית אוצר הספרים

9 כ"י מינכן ספריית מדינת בוואריה HEBR.384. כ"י זה כולל תרגום אונקלוס ומקיף רק את בראשית ג, כד - לו, טו, ומחזיק 59 דפים.

10 לא מצאתי כ"י זה. ברלינר מציין שעל פי כתב יד זה נדפס לראשונה פירוש הרשב"ם לתורה. הדפסה זו רשומה בקטלוג ומספרו: R44A 1202. ראו תיאור מפורט במפעל הביבליוגרפיה העברית לפי: תנ"ך, תורה. תס"ג. ברלין. וכן בכתב העת "המזכיר" חלק ז עמ' 69.

11 כ"י ברסלאו-בית המדרש לרבנים 12 (SARAVAL 12). נכתב בכתביה איטלקית בשנת קפ"א (1421). הערת המקטלג: "כה"י נשדד על ידי הנאצים, נמצא אחרי המלחמה בצ'כיה ונשמר בספרייה הלאומית בפראג". כה"י מחזיק 171 דפים, בקולופון נרשם: "ותכל כל עבודת מלאכת הקודש אשר עשיתי בזה הפירוש חומש מרש"י ז"ל אני אליא זי"י"א [יראה זרע יאריך ימים אמון] בכאמ"ר משולם ישר"ו [יחיה שנים רבות וטובות] וכתבתיו פה בכרך פבריאנו (Fabriano איטליה) היושבת על נהר פלומישינו, והשלמתיו...".

12 סימנו במתכ"י F47406. זהו כ"י ברסלאו 10 (SARAVAL 7). הועתק בשנים קצ"ט-ר"ט (-1449 1439) בכתביה אשכנזית מרובעת. בקולופון המפרש נרשם: "ותשלם מלאכת הקדש אשר עשיתי אני יהודה עמ"י זי"י"א [עזרי מעם ה' יראה זרע יאריך ימים] בכמ"ר שלמה ידידי' מקמרינו (Camerino איטליה) מן הפינצ'י... הפירוש על חמשה חמשי תורה לרש"י ז"ל סביבותיו". וגם עשיתי על הפסוק נקוד וטעמים וגם כתבתי סביבתי התרגום אונקלוס עם הנקוד, יזכני ה' להשלימו, בששי בשבת בששה עשר לחדש שבט ב'א'יר' [ר"ט] פני המלך לפרט (עפ"י משלי טז, טו) האלף הששי, וכתבתיו לנכבד ומשכיל כמ"ר אברהם זי"י"א בכ"ר אברהם זצ"ל מנורצא (Norcia איטליה) וקבלתי שכירות". בקולופון של מעתיק הפנים נרשם: "אני שמעון סופר בכמ"ר עזרא ישר"ו [יחיה שנים רבות וטובות] אשכנזי מרעגשפורק REGENSBURG (גרמניה) ממשפחת איגר סיימתי זה הספר בראש חודש אייר ביום ג' שנת צדקה לפרט". עד למלחמת העולם השנייה היה כתב היד בברסלאו, בבית המדרש לרבנים. לאחר המלחמה הוא נתגלה מחדש בטרטונוב (Trutnov), צ'כיה, והועבר לספרייה הלאומית בפראג, וממנה לימים בחזרה אל העיר ורוצלב (היא ברסלאו), ונמסר (יחד עם כתבי יד אחרים שנתגלו והתגלגלו אתו) לרשות הקהילה היהודית, אשר הפקידה אותם בספריית אוניברסיטת ורצלב (פולין).

בהאמבורג... מתחיל פרשת ויצא... שם המעתיק וגם זמן כתיבת כ"י לא נזכר... בסופו נכתב, לעולם יחתום אדם שמו על ספרו שלא יבא אחד מן השוק ויערער עליו... שמי מאיר בר ישראל שלי"ט המכונה מאיר"¹³.

ט. "כתבי-יד הנמצאים בבית אוצר הספרים של הקיסר יר"ה [=ירום הודן] בפעטרסבורג, לא ראיתי בעיני, אך החכם ר' ח"י גורלאנד¹⁴... בדק עפ"י בקשתי בפירוש רש"י"¹⁵.

י. "עוד היתה לי ההעתקה הלאטינית של פירוש רש"י... אשר לקט המלומד ברייטהופט¹⁶ משני כ"י... אשר נמצאים בעקד הספרים של העיר ערפורט (ERFURT - גרמניה)..."

יא. "עוד ספחתי אל ההערות את הנוסחאות אשר הביא בעל "יוסף דעת"¹⁷ מכ"י אחד אשר היה לפניו משנת נ"ג לאלף הששי... גם מה שמובא בחומש "הבנת המקרא"¹⁸

13 במתכ"י F.885. כ"י המבורג ספרית המדינה והאוניברסיטה HEBR 32. הועתק במאה הי"ג בכתביה אשכנזית, הספר מחזיק 166 דפים. דפים 1-78: פירוש רש"י, 79-84: פירוש רשב"ם על שיר השירים, 87-94: פירוש רשב"ם קהלת... ועוד. ציון הבעלים: "מאיר בן ישראל שלי"ט המכונה מאיר".

14 חיים יונה גורלנד (תר"ג-תר"נ - 1843-1890). היה סופר וביבליוגרף עברי, מחנך ורב ממשלת ליודי רוסיה. בשנות ה-60 של המאה הי"ט קיבל משרת אחראי על הקטלוג של הכתבים העבריים בספרייה הקיסרית.

15 במתכ"י F.51072. כ"י סנקט פטרסבורג ספריה לאומית EVR I 13. זהו פירוש רש"י לנביאים. הועתק במאה הט"ו ובו 311 דפים בכתביה ביונטית. המעתיק סימן את שמו "יצחק", והוא יצחק בן יהודה גור. בקולופון כתב: "ביאור ספר תהלות בעז' נורא עלילות על ידי יצחק העלוב תולעת ולא איש בכ"ר יהודה גור ב' בשבת בכ"ח באב בשנת הקפ"ט [1429] לבריאת עלמא והשם יזכני להגות בו אני וזרעי וזרע זרעי מקרא דכת' לא ימוש ומפיך זרע ומפי זרע זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם. אכ"ר אנ"ס".

16 R45B461, Breithaupt, Johann Friedrich 1639-1713, תרגם את פירוש רש"י לתנ"ך. מספרו: R45B461 (שני כרכים, ספרים נדירים). זהו התרגום הראשון של פירוש רש"י. 3 כר'. מעניין שספר זה לא נזכר אצל רבים שעוסקים בפירוש רש"י.

17 מיקליש, יוסף (ש"מ-ת"י - 1654-1580), ספר יוסף דעת... לתקן המעוות והטעות שנפלו... בפירוש רש"י על חמשה חומשי תורה, פראג, דפוס גרשם כ"ץ, פ"ה פ"ר'א'ג' [ש"ס"ט]. סימנו בבית הספרים הלאומי 35V3137=8. "יגעת... הבאתי לפעמים דעתי הנכונה... קראתי הספר בשם יוסף דעת... מאסף לכל הגירסאות והנוסחאות שבכל החומשים גם ישנים בכלל, ובפרט רש"י קלף ישן נושן... לערך שלוש מאות שנה ויותר שמצא בלובלין, וכן השתמש בחומשים ישנים דפוס לובלין ודפוס פראג...".

18 מדוייק... ע"פ ס"מ כ"י [על פי ספרים מדוייקים כתובי יד] ודפוסים ישנים, וע"פ א"ת [אור תורה, לר' מנחם די לונזאנו, אמשטרדם ת"ט]. והספר... מנחת שי להחכם... ידידי שלמה מנורצו זצ"ל...

מכ"י... ובחומש נתה"ש [=נתיבות השלום]¹⁹ אשר היה לפני רמבמ'²⁰ ולפני בעל "ביאור לתלמיד"²¹, וגם מה שמובא בספר "נטעי נעמנים"²², ובספר "פרשנדתא"²³ מכ"י שנת נ"ד ושנת רמ"ט...

בבדיקותיו של ברלינר אחר פירושי רש"י לא הסתפק בכתבי יד בלבד, אלא בחן גם ספרי דפוס ראשונים "הנקראים אינקונאבלן", ואלה הם:²⁴

א. "דפוס איטליה קודם שנת ר"מ" (1480)²⁵.

ב. "דפוס בולוניה משנת רמ"ב" (1482), סימנו כ-70=2A657.

ג. "דפוס שונצין משנת זמ"ר [רמ"ז]" (1487), סימנו: R=37A.1934.

הדפסנו אותו כולו כאשר נדפס במנטובה בשנת [תק"ב-תק"ד, בתוספת מראי מקומות והערות מאת היידנהיים]... וחברנו לזה תרגום אונקלוס ופירש"י ז"ל מוגה ע"פ כ"י (וע"פ בעל יוסף דעת [ר' יוסף בן יששכר מפראג, פראג ש"ט]). והוספנו: [1] ביאור התיבות, וקראנו שמו מפורש, והוא ביאור... על כל תיבה ותיבה... על פי דרכי הלשון... [2] ושום שכל, אלו המסרת שנמסרו על כל אות או תיבה בין במקומו בין במקום אחר. את כלם לקטנו... ממסרת הדפוס ומסרת כתבי יד וקבצנום יחד ובארנו חידותם ועניניהם... [3] והבנת המקרא, והוא ביאור על פי רש"י ז"ל ובפרט במקום שהעמיק הרב בחכמת הלשון... הצגנו בסוף כל פרשה התועלית היוצאות מהנה... כפי אשר סדרם... רבינו לוי בן גרשום [בספרו פירוש על התורה, ויניציאה ש"ז]... כל אלה... באו הנה בסדר נאה ומשובח (על ידי] וואלף היידנהיים יצ"ו אחד מיושבי קהלתנו [אופיבאך]).

19 "והוא חבור כולל חמשת חמשי תורה עם תקון סופרים... ובאור [מאת משה מנדלסון]... ברלין תקמ"ג (1783) 5 כר' (התרגום הגרמני באותיות עבריות). סימנו: 22A 2567.

20 רבי משה בן מנחם מנדלסון (תפ"ט-תקמ"ו, 1729-1786).

21 הוא חומש מקור חיים... עם תרגום אונקלוס, פירוש רש"י, תרגום אשכנזי ובאור רמבמ"ן וקצור תקון סופרים לרש"ד [ר' שלמה דובנה] ועם באור חדש... בשם באור לתלמיד... ברלין תקצ"א-תקצ"ג, 5 כר'. סימנו: 22A 4015.

22 קובץ עניינים שונים מכתבי-יד נושנים... ברסלוי 1847. סימנו בס"ל PFI 3018.

23 סימנו: 70A2362. או "פרוש רש"י לתורה" כ"י ברלין ספריית המדינה 1221. זמנו המאה ה"ג בכתביה אשכנזית, הספר מחזיק 263 דפים, כתוב בשלושה טורים. בקולופון נכתב: "אני אלחנן ב"ר משה סיימתי אלו פירושי חומשי תורה ביום ה' י"ד בתמוז והתחלתי ביום ראשון של אייר". סימן הסרט במתכ" 10035. עפ"י התיאור במפעל הפליאוגרפיה העברית כתב הסופר שלושה קולופונים, הקולופון השלישי "חזק ונתחזק אלחנן לא יוזק. לא היום ולא לעולם. עד שיעלה חמור בסולם. אאא"ס [אמאָאָמן אמן סלה]" (על הביטוי "עד שיעלה חמור בסולם" ראו מאמרי ב"סיני" כרך קמו (תשע"ד) עמ' עב-צב).

24 אינקונבולה (עריסה, ספר עריסה) הוא הכינוי שמקורו בלטינית לספר שנדפס בתקופה הראשונה של הדפוס, בין השנים ר"ה-ר"ס (1445-1500).

25 שמה כוונתו לדפוס רומא משנת ר"ל (1470) ובו 214 דפים. פרטים על עותק זה ראו: פרץ תשבי, קרית ספר נח (תשמ"ג) עמ' 833-835.

ד. "דפוס צאמורה [Zamora ספרד] משנת זמר"ה (1492), סימנו: 507A83=R
ה. "דפוס רימיני משנת רפ"ח (1528) [Rimini-איטליה], סימנו: 53A=4398
ו. "דפוס ויניציאה משנת ש"ח" (1548), סימנו: 26920A 63R

יותר לא פירט המחבר, אך הוסיף הערה: "מלבד הדפוסים האלה... היו לפני גם כן חומשים אחרים מדפוסים שונים, חדשים גם ישנים, ואיני יכול לפרטם כי רבים הם... גם חנן אלוקים את עבדו, שבאו לידי **שבעים ספרים** הנושאים ונותנים בדברי פירוש רש"י... ואת הספרים רשמתי בשמות בסוף החיבור..." (במהדורת תרכ"ז נמצאת רשימה זו בעמודים XIX-XX).

אנו במאה ה-21 קשה לנו לתפוס את גודל העבודה שעשה ברלינר בספרו זה, בלי כל האמצעים האלקטרוניים העומדים לפני חוקר בן זמננו. כמה עמל השקיע להשיג את כתבי-היד וספרי הדפוס הישנים כדי להשוות מילתא למילתא, והכל מידו יצא, ללא עזרה (לא נזכר שנעזר באחרים, כיום יכול חוקר לשבת בביתו, ובעזרת האינטרנט כל כלי המחקר ומאגרי הספריות פתוחים לפניו). על ספרו זכה לקבל דברי הערכה ו"הסכמות" מגדולי הרבנים בדורו, הרב יעקב יוקב עטטלינגער רב קהילת אלטונא, וכן הרב עזריאל הילדעסהיימר מקהילת אייזנשטאדט. לדברי עידוד והערכה זכה מר' ישראל מאיר פריימאן, הפונה לציבור שירכשו את הספר כדי לסייע לברלינר שהשקיע עמל אין קץ בחיבור זה, חיבור שהקנה לו מעמד בין חשובי חוקרי תרבות עם ישראל בתקופתו.

26 דפוס ויניציאה, מ"א יוטיניאן, 1548. [188] ד'. פירוש על התורה וחמש מגילות.

ספר רפואה בפרשה

מאת ד"ר חנה קטן

ענייני רפואה והלכה אקטואליים לפי סדר פרשות השבוע בכל פרשה מוצג נושא רפואי הלכתי הקשור לפרשת השבוע באופן ידידותי ומונגש מנקודות מבט שונות ומעוררות עניין כריכה קשה, 208 עמודי צבע
הוצאת משעול שע"י מכון שלמה אומן
הזמנות: 08-9276664
דוא"ל sif.mishol@gmail.com
www.machonso.org

